

УДК 347.991 (477)

Ірина ЮРКЕВИЧ

Західноукраїнський національний університет,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
заступниця декана юридичного факультету,
доктор філософії з права
i.yurkevich@wunu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8025-8156

Арсен РОМАНІВ

Західноукраїнський національний університет,
студент юридичного факультету;
Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка,
студент історичного факультету
arsromh@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7420-5207

ВЕРХОВНИЙ СУД ЯК СУД ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ ЩОДО СПРАВ ДЕРЖАВНОЇ ВАГОМОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2024.43.308>

© Юркевич І., Романів А., 2024

У статті досліджено розгляд Верховним Судом як судом першої інстанції певних категорій справ, визначених Кодексом адміністративного судочинства України (спори про результати виборів і референдумів, бездіяльність Кабінету Міністрів України щодо невнесення до Верховної Ради України законопроекту на виконання (реалізацію) рішення Українського народу про підтримку питання загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою, акти, рішення, дії чи бездіяльність Президента України, Верховної Ради України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, суб'єктів призначення суддів Конституційного Суду України під час конкурсного відбору, за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України), у позасудових конституційних процесах (усунення Президента України від виконання своїх повноважень за станом здоров'я чи в порядку імпідменту). Встановлено прийнятність такого розгляду Верховним Судом задля забезпечення якнайшвидшого справедливого рішення, враховуючи особливу значущість для держави.

Головна суть дослідження полягає в тому, що Верховний Суд, який здійснює правосуддя на засадах верховенства права, зобов'язаний захищати статус Українського народу як єдиного джерела влади в Україні. Отже, він повинен захищати результати його волевиявлення під час здійснення прямої форми народовладдя (результати виборів і референдумів), а також пов'язані з представницьким мандатом. Розглядаючи питання оскарження актів, дій чи бездіяльності окремих органів влади, встановлено, що воно стосується органів, які обіймають найбільш відповідальне становище в Україні, а тому вирішення таких спорів є невідкладним для функціонування держави. Роль Верховного

Суду в позасудових конституційних процесах у встановленні юридичних фактів є важливою, але не є остаточною в результатах такого процесу, оскільки за це відповідає Верховна Рада України.

Ключові слова: Верховний Суд, виборчі та референдумні спори, оскарження актів, дій чи бездіяльності органів державної влади, дострокове припинення повноважень Президента України та народного депутата України.

Постановка проблеми. Судова гілка влади в межах розподілу повноважень покликана захищати право та принцип його верховенства у державі. Україна пройшла у 2016 році масштабну судову реформу, ознаменовану прийняттям Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, однак процес становлення продовжується й досі. Найвищим судом у системі судоустрою України є Верховний Суд, який розглядає найважливіші справи, які, пройшовши нижчі інстанції, потребують рішення щодо правильності застосування норм матеріального чи процесуального права. Водночас законодавство України визначає, що в певних категоріях справ Верховний Суд здійснює розгляд не як касаційна, а апеляційна чи навіть перша інстанція. Поряд з оновленням судової гілки влади триває безперервний процес становлення громадянського суспільства та політичного життя в демократичному руслі, витoki чого йдуть із здобуття Незалежності України. Як тоді, так і нині у громадян є запит на справедливість у політиці та державі загалом. Для того, щоб суперечності вирішувались мирно у легітимному конституційному полі, вони мають розв’язуватись не лише в політичному напрямі, а й правовому.

Аналіз дослідження проблеми. Обговорення статусу і повноважень Верховного Суду активно відбувається в експертному середовищі із моменту прийняття Закону України “Про судоустрій і статус суддів”. Огляд літератури доводить, що комплексні дослідження правового статусу Верховного Суду як суду першої інстанції не відбувались. Загальні питання статусу Верховного Суду досліджені в працях Я. О. Берназюка, М. О. Деменчук, А. А. Калараша, М. І. Козюбри, Р. А. Крусяна та ін.

Мета статті – аналіз характеру підсудності Верховному Суду як суду першої інстанції певних справ, що становлять особливий державний, в тому числі політичний інтерес для України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [1]. Ч. 1 ст. 1 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” визначає, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом [2]. Ст. 2 цього ж Закону вказує, що завданням суду під час здійснення правосуддя є забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод. Дослідження ролі судової влади в демократичному розвитку України доводить, що ефективна та незалежна судова система є невід’ємною ознакою демократичної держави, адже прямо впливає з визначення демократії як форми організації суспільства, що забезпечує максимально захист прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина [3, с. 41]. Отже, роль суду в утвердженні України як демократичної правової держави є визначальною.

Основною функцією Верховного Суду є здійснення касаційного розгляду справи в межах компетенції, водночас направляючи свою діяльність насамперед на забезпечення суспільного інтересу, що спрямований на захист прав необмеженої кількості осіб. Цей підхід дає змогу реалізувати призначення Верховного Суду як “суду права”, що розглядає справи, що мають принципове значення для суспільства та держави. Всі справи, що надходять до Верховного Суду, є вагомими, адже пройшли вимоги щодо такого розгляду [4, с. 111]. Натомість є певні категорії справи, які одразу розглядаються Верховним Судом як першою інстанцією, адже нагальні для функціонування держави.

Необхідність розгляду таких категорій справ винятково судом зрозуміла, адже це забезпечує конституційний принцип розподілу влади. Будучи політично нейтральною, судова гілка влади може об'єктивно розглянути спір із значним політичним критерієм і вагомістю для України, не вдаючись до політичних зв'язків відповідних суб'єктів. Нейтральність судової системи формується завдяки нейтральності суддів, адже вони не можуть належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, згідно з ч. 2 ст. 127 Конституції України. В цьому контексті Консультативна рада європейських суддів робить висновок щодо проблемності участі суддів у політичній діяльності, тому задля забезпечення справедливого судового розгляду, правомірних суспільних очікувань та збереження довіри до судової системи судді повинні утримуватися від її ведення, а також не мають піддаватися політичним нападкам, адже це є несумісним з нейтральністю, яка вимагається від правосуддя [5, с. 146]. Отже, судова гілка влади як політично нейтральна може розглядати спори щодо політично вагомих справ, адже судові рішення, прийняте на основі верховенства права, неможливо піддати критиці щодо упередженості.

Можливість Верховного Суду здійснювати правосуддя як судом першої інстанції закріплено Законом України “Про судоустрій і статус суддів”, адже відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 36 цього Закону, Верховний Суд здійснює правосуддя у випадках, визначених процесуальним законом, як суд першої інстанції. Ще одним елементом з цієї ж статті є п. 4 – надання висновку про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; внесення за зверненням Верховної Ради України письмового подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я.

З усіх процесуальних законів лише Кодекс адміністративного судочинства України містить перелік справ, які підлягають розгляду Верховним Судом як судом першої інстанції. Відповідно до ч. 4 ст. 22 Кодексу адміністративного судочинства України, Верховному Суду як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, рішень, дій чи бездіяльності органів, які обирають (призначають), звільняють членів Вищої ради правосуддя, щодо питань обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя, звільнення їх з таких посад, оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів призначення суддів Конституційного Суду України у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України, а також Дорадчої групи експертів щодо оцінювання таких кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України, бездіяльності Кабінету Міністрів України щодо невнесення до Верховної Ради України питання загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою [6]. Проведення у зразкових справах відповідно до ст. 290–291 КАС України не розглядатимуться, адже направлення судом такого подання до Верховного Суду для розгляду як судом першої інстанції щодо типових справ є дискреційною нормою, а не імперативною, як ст. 22 КАС України.

На основі цього можна виділити кілька категорій справ, підсудних Верховному Суду як суду першої інстанції:

1) спори, пов'язані із народним волевиявленням та реалізацією влади Українським народом як носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні – демократичній державі (встановлення ЦВК результатів виборів або всеукраїнського референдуму, бездіяльність КМУ щодо невнесення до ВРУ законопроекту на виконання (реалізацію) рішення Українського народу про підтримку питання загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою);

2) оскарження актів дії чи бездіяльності ключових органів державної влади (Президент України, ВРУ, ВРП, ВККСУ), а також дій чи бездіяльності в процесі їхнього формування (органи, які обирають (призначають), звільняють членів ВРП, щодо питань обрання (призначення) на посади

членів ВРП, звільнення їх з таких посад, суб'єкти призначення суддів КСУ у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду судді КСУ, ДГЕ щодо оцінювання кандидатів на посаду судді КСУ);

3) дострокове припинення народним депутатом України чи Президентом України своїх повноважень з обставин, що потребують рішень інших органів державної влади щодо їхнього встановлення (внесення за зверненням ВРУ письмового подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я, надання висновку про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину).

Всі вони є важливими для України з огляду на державну вагомість. З огляду на це, Верховний Суд повинен діяти як суд першої інстанції, адже проходження від першої чи апеляційної затягує розгляд справ, які потребують якнайскорішого вирішення у зв'язку із винятковою вагомістю для держави. Розгляд Верховним Судом як судом першої інстанції згаданих адміністративних категорій справ (не щодо Президента України) не позбавляє можливості оскарження судового рішення, відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України, до Великої Палати Верховного Суду як апеляції, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 45 Закону України "Про судоустрій і статус суддів".

Перший блок справ охоплює найважливіші питання, пов'язані із волевиявленням громадян, яке, відповідно до ст. 69 Конституції України, здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Сучасний конституціоналізм визначає народовладдя пріоритетним щодо інших форм здійснення державою власних функцій, адже через вибори та референдуми воля народу щодо певного питання державного життя не лише формується, а й легітимізується [7, с. 6]. Вираження волі громадян здійснюється у державницькій площині, але водночас проходить під знаком боротьби ідей, політичної фрагментації суспільства. Політичний аспект полягає в тому, що учасники процесу виборів і всеукраїнського референдуму зацікавлені у відображенні власної позиції (виборець) чи перемозі (зареєстровані на вибори кандидати, політичні партії, прихильники або опоненти питання всеукраїнського референдуму), тому встановлені ЦВК результати народного волевиявлення мають викликати довіру. Проведення чесних виборів і референдумів та право на захист цього принципу забезпечує стабільність в Україні, яка може буде підірвана через замах на конституційні демократичні засади держави. Підозри у фальсифікації результатів ставлять під сумнів легітимність обраних представників або прийнятого на всеукраїнському референдумі рішення, що призводить до політичної нестабільності, сумніву в законності влади, революції, громадянської війни.

Принцип чесних виборів, який у Виборчому кодексі України закріплено ст. 19 водночас із відповідальністю за порушення виборчого законодавства [8]. Він об'єднує всі інші принципи проведення виборів і слугує підставою для перегляду результатів у судовому порядку. Таку ж позицію поділяють автори науково-практичного коментаря до Виборчого кодексу України, для яких в широкому розумінні принцип чесних виборів узагальнює усі засадничі вимоги до регулювання і проведення виборів загалом, і Венеціанська комісія, для якої це вибори, в яких якість виборчого процесу відповідає духові та букві встановлених стандартів. У вузькому розумінні цей принцип потребує, щоб офіційні результати виборів відображали зміст реального волевиявлення виборців, тобто не були фальсифікованими, особливо під час підрахунку голосів, коли волевиявлення виборців набуває свого юридичного оформлення. Правовий принцип чесних виборів можна пов'язувати із принципом верховенства права, адже нечесні, протиправно проведені вибори означають неконституційне захоплення влади всупереч волі народу-суверена [9, с. 142–144].

В цьому контексті варто згадати унікальний для України судовий прецедент – рішення Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року у справі щодо встановлення результатів повторного голосування на виборах Президента України. Верховним Судом України встановлено низку порушень у процесі проведення другого туру виборів, що виключало можливість достовірно встановити результати волевиявлення виборців загалом, тому суд вважав за необхідне поновити права суб'єктів виборчого процесу шляхом проведення повторного голосування [10]. Тобто відбувся захист права громадян України на чесні вибори у широкому (порушення в

процесі виборчої кампанії та дня голосування) і вузькому розуміннях (неможливість встановлення дійсного волевиявлення). Рішення Верховного Суду України змогло врегулювати конфлікт, який нарастив під час Помаранчевої революції 2004 року, коли суперечність щодо результатів виборів тримала в напрузі всю Україну, розділивши народ за ознакою політичних уподобань до Віктора Ющенка чи Віктора Януковича, існував серйозний ризик початку кровопролиття та розколу держави. Верховний Суд України в найкоротші терміни зумів вивести Україну з політичної кризи, реалізуючи безпосередньо верховенство права, внаслідок чого питання легітимності Президента України, обраного у “третьому турі” виборів, не виникло.

Треба зазначити, що Верховний Суд спрямовує захист результатів не тільки виборів до органів державної влади, а й місцевого самоврядування. Його правова позиція полягає в тому, що те, що у випадку місцевих виборів встановлюються результати обрання органів місцевого самоврядування, а не державних органів, не може бути підставою для приниження їхнього правового значення і, як наслідок правового статусу цих органів, адже суб’єктом здійснення влади як через органи державної влади, так і через органи місцевого самоврядування однаковою мірою є народ [11].

Суспільством проводиться аналогія проведення референдуму і виборів як тотожні, адже вони є формами безпосереднього народного волевиявлення і реалізуються через загальне голосування на підставі спільних принципів, але сутність референдуму полягає у безпосередньому здійсненні влади народом, спрямованого на прийняття загальнообов’язкового владного рішення щодо певного питання [12, с. 101–102]. На відміну від виборів, референдуми в Україні майже не проводились, але під час розгляду питання захисту результатів народного волевиявлення не варто їх відкидати. Всеукраїнський референдум є невід’ємною частиною вирішення надважливих засад існування України, адже його проведення є обов’язковим щодо питань про внесення змін до розділу I “Загальні засади”, розділу III “Вибори. Референдум” і розділу XIII “Внесення змін до Конституції України” та про зміну території України, згідно з ст. 156 і 73 Конституції України відповідно. Захист результатів обов’язкового референдуму з цих питань у судовому порядку Верховним Судом свідчить про охорону конституційного ладу від спотворення результатів волевиявлення Українського народу. В цьому ж контексті бездіяльність КМУ щодо невнесення до ВРУ законопроекту на реалізацію рішення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою є пасивною формою поведінки щодо результатів волевиявлення громадян, коли воно проігноровано.

Виборче законодавство передбачає оскарження виборчих правопорушень адміністративним та судовим способами, але компетенція Верховного Суду щодо встановлення ЦВК результатів виборів і референдумів є виключною. Інші питання не охоплюються судовим розглядом такого рівня інстанційності Верховного Суду, адже сам факт проведення виборів розглядається з конституційного погляду КСУ, а організаційні – ЦВК, окружними або територіальними виборчими комісіями чи судами нижчих інстанцій залежно від предмета спору. Така ж ситуація із референдумами – КСУ не може скасувати результати всеукраїнського референдуму, а здійснює контроль за конституційністю питання, організаційні питання покладаються на ЦВК, а спори за ними – на суди нижчих інстанцій. Правова позиція Верховного Суду в контексті підсудності виборчих спорів свідчить про те, що Касаційному адміністративному суду у складі Верховного Суду підсудні лише справи щодо встановлення ЦВК результатів виборів як кінцевого факту, тому саме на суть встановлення результатів виборів орієнтовані приписи ч. 4 ст. 22, ч. 3 ст. 273 Кодексу адміністративного судочинства України, які відносять до його юрисдикції оскарження встановлення результатів будь-яких виборів Центральною виборчою комісією як органом найвищого авторитету в системі виборчих комісій [11].

Справи щодо виборчих і референдумних спорів загалом та оскарження результатів є одними з найважливіших з погляду законодавця, адже ч. 5 ст. 37 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” закріплює обов’язку наявність окремої палати для розгляду справ щодо виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян у складі Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. Ця норма може свідчити про підвищену увагу до необхідності високого рівня компетенції суддів щодо розгляду такої категорії справ.

Другий блок стосується оскарження актів дії чи бездіяльності ключових органів державної влади (Президент України, ВРУ, ВРП, ВККСУ), а також дій чи бездіяльності під час формування ВРП, суб'єктів призначення суддів КСУ у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду судді КСУ, Дорадчої групи експертів щодо оцінювання таких кандидатів на посаду судді КСУ. У список ввійшли органи державної влади, що мають виняткове значення для функціонування України: Президент України – глава держави (ст. 102 Конституції України), Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади (ст. 75 Конституції України), Вища рада правосуддя – орган державної влади та суддівського самоврядування, метою якого є забезпечення належного функціонування судової влади, Вища кваліфікаційна комісія суддів України – орган у системі правосуддя України, який відіграє основну роль у відборі кандидатів на посаду судді та кваліфікаційному оцінюванні безпосередньо на посаді, Конституційний Суд України – єдиний орган, що вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України (ст. 147 Конституції України). Політична складова прямо стосується Президента України та ВРУ, адже їхнє становище в суспільстві апіорі визначається з погляду політики, тому важливо, щоб оскарження актів дії чи бездіяльності розглядалось лише з погляду законності та не було піддано сумнівам під час політичного процесу. Щодо ВРП, ВККСУ та органів, що беруть участь у відборі кандидатів на посаду суддів КСУ, то політичний фактор не існує прямо через їхню політичну нейтральність, але відіграє важливу роль у представленні України як правової держави як для себе, так і для світу.

Щодо цього кола органів ВРУ двічі вносила зміни, зокрема додаткові. Вперше розширення відбулось 14 липня 2020 року доданням до категорії справ, які розглядаються Верховним Судом як судом першої інстанції, оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів, які обирають (призначають), звільняють членів ВРП, щодо питань обрання (призначення) на посади членів ВРП, звільнення їх з таких посад. Причиною змін став меморандум між Україною та Міжнародним валютним фондом щодо нового кредитування за програмою “Stand-by”, відповідно до якого держава зобов'язалась продовжити судову реформу [13]. Актуальними стали перезапуск ВРП, підсилення якості відбору її членів, а відтак і спосіб оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів, які обирають (призначають), звільняють членів ВРП, щодо цих питань. Друге розширення відбулось 27 липня 2023 року, додавши можливість оскарження до Верховного Суду як суду першої інстанції рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів призначення суддів КСУ у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду судді КСУ, а також ДГЕ щодо оцінювання таких кандидатів на посаду судді КСУ. Необхідність змін пов'язана із серйозною конституційною кризою у державно-політичному полі України, яка виникла внаслідок рішення КСУ від 27 жовтня 2020 року щодо неконституційності статті Кримінального кодексу України щодо незаконного збагачення. У грудні цього ж року Венеційська комісія надала висновок щодо згаданого рішення КСУ, а також щодо необхідності реформування системи відбору його суддів [14]. Українська влада відреагувала на них неналежно, доки Європейська комісія 17 червня 2022 року не висунула сім вимог до України як кандидата в члени ЄС, серед яких на першому місці стоїть реформа КСУ у векторі, окресленому Венеційською комісією [15]. Враховуючи це, було внесено зміни у порядок конкурсного відбору кандидатів на посаду суддів КСУ, відтак справи щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів призначення суддів КСУ у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду судді КСУ, а також ДГЕ щодо оцінювання таких кандидатів на посаду судді КСУ стали підсудні Верховному Суду як суду першої інстанції.

Послідовна правова позиція Верховного Суду визначає, що юрисдикція адміністративних судів поширюється лише на спори про визнання протиправними дії або бездіяльності владної (управлінської) діяльності визначених суб'єктів. Зокрема, юрисдикція адміністративних судів не поширюється на спори про визнання протиправною постанови Верховної Ради України про прийняття за основу проекту Закону України, яка є результатом нормотворчої, а не управлінської діяльності, що б створювала безпосередньо для позивача правові наслідки [16]. До Верховного Суду як суду першої інстанції можуть бути оскаржені тільки ті правові акти та/або дії чи бездіяльність Президента

України, що виникли у правовідносинах, у яких він реалізовує свої владні (управлінські) повноваження, і які не вимагають перевірки на відповідність Конституції України за їх юридичним змістом і процедурою розгляду [17].

Третій блок охоплює справи щодо внесення за зверненням ВРУ письмового подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я, надання висновку про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину і за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України. Кожна з трьох справ має свою особливу процедуру розгляду: дострокове припинення повноважень народного депутата України прописано в кодексі адміністративного судочинства України, розгляд за зверненням ВРУ письмового подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я – в Регламенті Верховної Ради України [18], надання висновку про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину – в Законі України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)” [19] – однак вони подібні в тому, що постає питання про припинення повноважень представника, обраного народом на виборах, що не пов'язано з їхнім особистим волевиявленням. У політичному вимірі припинення їхніх повноважень завжди розглядатиметься з погляду політики, водночас у державному – це справа істотної вагомості для України з огляду на їхнє становище, а саме представницький мандат Президента України та народного депутата України. Важливим аспектом є те, що припинення їхніх повноважень пов'язано із факторами, що відмінні від власного волевиявлення, тому така процедура не має викликати сумнівів у легітимності рішення, а відтак спровокувати політичну нестабільність.

Наявність декількох процедур розгляду щодо питань про дострокове припинення повноважень народного депутата України та Президента України способами визнання неспроможності виконання у зв'язку із станом здоров'я чи в порядку імпічменту потребує виокремлення окремих напрямів. справи щодо дострокового припинення повноважень народного депутата України однозначно є адміністративними, адже прописані у ч. 4 ст. 22, ст. 285 Кодексу адміністративного судочинства України. Інша ситуація складається із відстороненням Президента України від посади в порядку визнання неспроможності виконання у зв'язку із станом здоров'я чи процедури імпічменту. Залучення Верховного Суду у розгляд таких справ визначається п. 4 ч. 2 ст. 36 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, а сам розгляд справи відбувається не в порядку адміністративного судочинства, як було у всіх попередніх категоріях справ. Треба зауважити, що Верховний Суд тут діє як єдина інстанція, але це не порушує права на апеляцію, оскільки остаточне рішення приймає РВУ.

Роль Верховного Суду у процедурі усунення Президента України від посади у зв'язку із станом здоров'я є складною у розумінні через недостатню правову базу. Зі змісту ст. 110 Конституції України та 170 Регламенту Верховної Ради України випливає, що повноваження Верховного Суду полягає у внесенні письмового подання щодо цього питання. Однак незрозуміла сама процедура розгляду ним відповідної постанови, спрямованої ВРУ на основі висновку тимчасової слідчої комісії, підготовленого з урахуванням медичного висновку про стан здоров'я Президента України. Тож Верховний Суд має розглянути висновок тимчасової слідчої комісії на основі медичного висновку. Ці повноваження нагадують перегляд результатів медико-соціальної експертизи, що визначає на основі комплексного обстеження особи міру втрати здоров'я (адміністративне судочинство), або визнання особи недієздатною у зв'язку із хронічним, стійким психічним розладом, через що вона не здатна усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними (цивільне судочинство). Однак дострокове припинення повноважень Президента України у зв'язку зі станом здоров'я не є аналогічним жодній з них, адже є особливим конституційним процесом. Така правова невизначеність у процедурі є неприйнятною, а тому потрібно прийняти окремий Закон України, покликаний встановити порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неспроможністю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я, окресливши роль Верховного Суду та процедуру розгляду ним цієї справи.

Набагато краще зрозуміла процедура зняття Президента України з посади в порядку процедури імпічменту, адже порядок прописано не лише у Конституції України (ст. 111), Регламенті Верховної Ради України, а й в окремому Законі України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)”. Як і в процедурі усунення Президента України у зв’язку із станом здоров’я, імпічмент є особливою конституційним процесом, який не розглядається в порядку загального судочинства. Відповідно до ч. 1 ст. 105 Конституції України, Президент України має право недоторканності на час виконання повноважень. Конституційний Суд України тлумачить в світлі цієї статті: “Право недоторканності Президента України треба розуміти як органічну складову його конституційного статусу, що має на меті забезпечення умов для реалізації покладених на нього повноважень. Також він вказує, що імпічмент у системі конституційних інститутів є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого парламент у разі вчинення злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста” [20]. Хоч процедура зняття Президента України з посади у зв’язку із наявністю у його діяннях ознак державної зради або іншого злочину не є за своєю суттю кримінальним провадженням, адже не передбачена у Кримінальному процесуальному кодексі України, але фактично схожа, враховуючи принципи, на яких ґрунтується імпічмент, а також порядку розгляду тимчасовою слідчою комісією та спеціальним прокурором. З огляду на це, надання Верховним Судом висновку про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину, має базуватись на процедурі, що схожа на судові засідання у кримінальній справі. Діяння, вчинене Президентом України, не обов’язково стосується ознак державної зради, а й іншого кримінального правопорушення, тому сам злочин не завжди може містити політичний складник, але сама процедура імпічменту стосується очільника держави, тому факт його статусу потребує політичної нейтральності у сторін розгляду, в тому числі Верховного Суду.

Висновки. Отже, закріплення за Верховним Судом можливості розгляду окремих справ як судом першої інстанції свідчить про їхню пріоритетність для функціонування держави. Всі вони пов’язані із реалізацією принципу народовладдя у безпосередній формі (результати виборів та всеукраїнських референдумів, бездіяльність Кабінету Міністрів України щодо невнесення до Верховної Ради України законопроекту на виконання (реалізацію) рішення Українського народу про підтримку питання загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою) та опосередкованій (акти, рішення, дія чи бездіяльність Президента України, Верховної Ради України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, суб’єктів призначення суддів Конституційного Суду України в процесі конкурсного відбору, зняття Президента України чи народного депутата України з посади), а відтак Верховний Суд, що звершує правосуддя на засаді верховенства права, покликаний захищати належний правовий порядок в Україні. Враховуючи коло суб’єктів, можна стверджувати про вагомість вирішення таких справ для України, необхідність термінового компетентного розгляду. У них є значний політичний елемент, тому розгляд справ Верховним Судом як найвищим судом в системі судоустрою України, до того ж політично нейтральним, має бути правомірним, належно обґрунтованим і викликати довіру в суспільстві задля уникнення сумнівів у правомірності рішення, що може призвести до загрозливої політичної нестабільності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

3. Олійник В. М. (2023). Роль суду в демократичному розвитку України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 4. С. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-4-37-42>
4. Берназюк Я. О. (2020). Конституційно-правовий статус Верховного Суду як суду права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. Вип. 6 (12). С. 101–115. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-101-115](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-101-115)
5. Кавакін А. О. (упоряд.) (2020). Documents of the Consultative Council of European Judges = Документи Консультативної ради європейських суддів. 3-тє вид. допов. Київ : Видавничий дім “Ратіо Дециденті”, 940 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
7. Бисага Ю. М., Придачук О. А. (2023). Народовладдя в Україні як принцип формування органів державної влади. *Український часопис конституційного права*. Часопис 1 (26). С. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.1.2023.1>
8. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення : 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
9. Ключковський Ю. Ю. (ред.) (2021). Виборчий кодекс України. Книга перша. Загальна частина. Науково-практичний коментар. Київ : К.І.С. 768 с.
10. Рішення Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України щодо справи за скаргою на рішення, дії та бездіяльність Центральної виборчої комісії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004 року від 03.12.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0090700-04#Text>
11. Постанова Касаційного адміністративного суду від 12.01.2021 у справі № 855/6/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94071077>
12. Ключковський Ю. Б. (2019). Референдум у системі державного режиму представницької демократії. *Право України*. № 10. С. 95–112. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-10-095>
13. Ukraine: Request for Stand-by Arrangement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2020/06/10/Ukraine-Request-for-Stand-by-Arrangement-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-the-49501>
14. Urgent opinion on the reform of the Constitutional Court. № 1012/2020. Strasbourg, 10 December 2020. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)019-e)
15. Opinion on Ukraine’s application for membership of the European Union. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24.06.2020 у справі № 9901/47/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458886>
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2019 у справі № 9901/275/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82997441>
18. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
19. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпідмент) : Закон України від 10.09.2019 р. № 1861-VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text>
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України) від 10.03.2003. № 19-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03#Text>

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy* (1996, June 28) No. 254к/96-BP [Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].
2. *Pro sudoustrii i status* (2016, June 2) No. 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [In Ukrainian].
3. Oliinyk, V. M. (2023). *Rol sudu v demokratychnomu rozvytku Ukrainy*. [The court’s role in the democratic development of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. No. 4. P. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-4-37-42> [In Ukrainian].

4. Bernaziuk, Ya. O. (2020). *Konstytutsiino-pravovyi status Verkhovnoho Sudu yak sudu prava*. [Constitutional and legal status of the Supreme Court as a court of law]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. Vol. 6 (12). P. 101–115. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-101-115](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-101-115) [In Ukrainian].
5. Kavakin, A. O. (Eds.). (2020). *Documents of the Consultative Council of European Judges = Dokumenty Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv*. Kyiv: Vydanychiy Dim “Ratio Detsidenti” [In English, Ukrainian].
6. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy* (2005, July 6) No. 2747-IV. [The Codex of Administrative Justice of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [In Ukrainian].
7. Bysaha, Yu. M., Prydachuk, O. A. (2023). *Narodovladdia v Ukraini yak pryntsyf formuvannia orhaniv derzhavnoi vlady*. [People’s rule in Ukraine as a principle of formation of state authorities]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. Chasopys 1 (26). P. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.1.2023.1> [In Ukrainian].
8. *Vyborchy kodeks Ukrainy* (2019, December 19) No. 396-IX. [The Election Codex of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> [In Ukrainian].
9. Klyuchkovskiy, Yu. B. (Eds.). (2021). *Vyborchy kodeks Ukrainy. Knyha persha. Zahalna chastyna. Naukovo-praktychnyi komentar*. [The Election Codex of Ukraine. Book one. General part. Scientific and practical commentary]. Kyiv: K.I.S., 2021. [In Ukrainian].
10. *Rishennia Sudovoi palaty u tsyvilnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo spravy za skarhoiu na rishennia, dii ta bezdiialnist Tsentralnoi vyborchoi komisii po vstanovlenni rezultativ povtornooho holosuvannia z vyboriv Prezydenta Ukrainy 21 lystopada 2004 roku vid 03.12.2004*. [Decision of the Judicial Chamber in Civil Cases of the Supreme Court of Ukraine regarding the case of a complaint against the decisions, actions and inaction of the Central Election Commission on establishing the results of the re-voting for the Presidential elections of Ukraine on November 21, 2004 dated 03.12.2004.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0090700-04#Text> [In Ukrainian].
11. *Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 12.01.2021 u spravi No. 855/6/21*. [Resolution of the Administrative Cassation Court dated January 12, 2021 in case No. 855/6/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9407107> [In Ukrainian].
12. Klyuchkovskiy, Yu. B. (2019). *Referendum u systemi derzhavnoho rezhymu predstavnytskoi demokratii*. [Referendum in the system of the state regime of representative democracy]. *Pravo Ukrainy*. No. 10. P. 95–112. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-10-095> [In Ukrainian].
13. *Ukraine: Request for Stand-by Arrangement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine*. Retrieved: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2020/06/10/Ukraine-Request-for-Stand-by-Arrangement-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-the-49501> [In English].
14. *Urgent opinion on the reform of the Constitutional Court. No. 1012/2020. Strasbourg, 10 December 2020*. Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)019-e) [In English].
15. *Opinion on Ukraines application for membership of the European Union*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en [In English].
16. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 24.06.2020 u spravi No. 9901/47/20*. [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated 24.06.2020 in case No. 9901/47/20]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458886> [In Ukrainian].
17. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 26.06.2019 u spravi No. 9901/275/19*. [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated 26.06.2019 in case No. 9901/275/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82997441> [In Ukrainian].
18. *Pro Rehlement Verkhovnoi Rady Ukrainy* (2010, February 10) No. 1861-VI. [On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [In Ukrainian].
19. *Pro osoblyvu protseduru usunennia Prezydenta Ukrainy z posta (impichment)* (2019, September 10) [On the special procedure for removing the President of Ukraine from office (impeachment)]. No. 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text> [In Ukrainian].
20. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen chastyny pershoi statti 105, chastyny pershoi statti 111 Konstytutsii Ukrainy (sprava shchodo nedotorkannosti ta impichmentu Prezydenta Ukrainy) vid 10.03.2003. No. 19-pn/2003*. [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 47 People’s Deputies of Ukraine on the official interpretation of the first part of Article 105, the first part of Article 111 of the Constitution of Ukraine (the case regarding the immunity and impeachment of the President of Ukraine) dated 03.10.2003. No. 19-пн/2003]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03#Text> [In Ukrainian].

Дата надходження: 01.08.2024 р.

Iryna YURKEVYCH

West Ukrainian National University,
Associate Professor of the Criminal Law and Process Department
Deputy Dean of the Faculty of Law,
PhD in Law
i.yurkevich@wunu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8025-8156

Arsen ROMANIV

West Ukrainian National University,
Student of the Faculty of Law;
Ternopil National Pedagogical University
named after V. Hnatyuk, Ternopil,
Student of the Faculty of History
arsromh@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7420-5207

THE SUPREME COURT AS A COURT OF FIRST INSTANCE REGARDING CASES OF STATE IMPORTANCE FOR UKRAINE

The article examines the consideration by the Supreme Court as a court of first instance for the certain categories of cases defined by the Codex of Administrative Justice of Ukraine (disputes regarding the results of elections and referenda, inaction of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the implementation of the results of the All-Ukrainian referendum; acts, decisions, actions or inactions of the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the High Council of Justice, High Qualification Commission of Judges of Ukraine, the subjects of the appointment of judges of the Constitutional Court of Ukraine in the course of competitive selection, removal of a People's Deputy of Ukraine from office), as well as in extrajudicial constitutional processes (removal of the President of Ukraine from office due to health or impeachment). The admissibility of such a court hearing by the Supreme Court was established in order to ensure the fastest professional just decision, considering the special significance of solving such cases for the state.

The main point of the analysis is that the Supreme Court, which administers justice on the basis of the rule of law, is obliged to protect the status of the Ukrainian nation as the only source of power in Ukraine. Therefore, it has to protect the results of his expression of will in the implementation of a direct form of the democracy (the results of elections and referenda), as well as related to the representative mandate. Considering the issue of appeal of the acts, actions or inaction of some authorities, it is established that it concerns the bodies with the most responsible position in Ukraine, and therefore the resolution of such disputes is urgent for the functioning of the state. The role of the Supreme Court in extrajudicial constitutional processes in establishing the legal facts is important, but is not final in the results of such a process, because the Verkhovna Rada of Ukraine is responsible for this.

Keywords: the Supreme Court, the election and referendum disputes, the appeals against acts, actions or inaction of state authorities, the early termination of the powers of the President of Ukraine and People's Deputy of Ukraine.